

Sədaqət Adıgözəlova
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Gülənə Əsədova
AMEA Gəncə Bölməsi

penahova.shahnaz@mail.ru

GƏNCƏDƏ XALÇAÇILIQ VƏ BOYAQCILIĞIN İNKİŞAFI TARİXİNDƏN

Xülasə. Məqalədə Gəncə şəhərində xalçaçılıq və boyaqçılıq sənətlərinin inkişaf tarixi araşdırılır. Həmçinin elmi əsərdə bu sənətkarlıq sahəsinin səciyyəvi cəhətləri, naxışları və Azərbaycan zəngin təbiətinin xalçaçılığın tərəqqisinə təsirindən bəhs edilir.

Açar sözlər: boya bitkiləri, iplik, çeşni, ornament, ixrac, ilmə.

Xalçaçılıq Azərbaycan xalq-tətbiqi incəsənətinin ən qədim və geniş yayılmış növlərindən biridir. İncəsənətin Azərbaycan xalqı tərəfindən sevilən incəsənətin bu növü əsrlər boyu nəsilədən nəslə verilmiş, hal-hazırda da öz yüksək əhəmiyyəti və dəyərini saxlamaqdadır.

Azərbaycanda xalçaçılıq sənətinin yaranması çox qədim dövrə bürünc dövrünə aiddir. Həmin dövrlərdən başlayaraq ölkəmizdə xalça məişət əşyalarından biri kimi istifadə edilmişdir. Xalçaçılıqda ətraf mühitin bütün rəng çalarlarından istifadə və onu xalçaya köçürə bilmək qabiliyyəti də xüsusi vurğulanmalıdır.

Antik dövrün tarixçisi Herodot (ona tarixin atası da deyirlər) qeyd edirdi ki Azərbaycanda (Qafqazda) xalçaların toxunulmasında istifadə olunan ipliklər yüksək davamlılığa və gözəl rəng çalarlarına malik boyalar-bitki boyaları ilə boyadılırdı.

VII əsrdə yaşamış alban tarixçisi Moesey Kalankath, Çin səyyahı Xuan-Tec-Ank, orta əsr səyyahları Ər-Məsidi, Əl-Müqəddəsi, Əl-İstəxri və b. yazılı mənbələrində əsaslı şəkildə nəinki Azərbaycan xalçalarının gözəlliklərini təsvir edir, eyni zamanda buradan ixrac olunan boyalar haqqında geniş məlumatlar verirlər [1, s. 44-46].

Xalçanın toxunmasının hər biri bəndi, mərhələsi, təkrarlanmazlığı, ipliğin hazırlandığı yunun keyfiyyəti, istifadə olunan boyalar xalçaya gözəllik verən çeşnilərin Azərbaycan təbiəti, bitki və heyvanlar aləminin zənginliyi, rəngarəngliyi ilə əlaqələndirilir. Başqa sözlə Azərbaycanın gözəl təbiəti sanki bu xalçalarda öz əksini tapır. Burada istifadə olunan boyaların bitki və minerallardan alınması da qeyd edilir. Qafqazda mövcud olan 13 növ müxtəlif rənglərdən doqquzunun Azərbaycanda ərsəyə gətirilməsi də xüsusi vurğulanır.

XIII–XV əsrlərdə Azərbaycan xalçalarının Qafqazdan Qərbə ixracında əsas məhsullardan biri olmuşdur. Bəzək əşyası kimi və yüksək incəsənət, mədəniyyət abidəsi olmaqla bu xalçalar bir çox Avropa rəssamlarının məşhur şah əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Məsələn Gəncə xalçaçılıq məktəbinin nümunəsi olan “Zeyvə” xalçası Hollandiya rəssamı Jan Van Eykin “Madanil Katina” rəsm əsərində (XV əsr), İtaliya renessansı dövrünün rəssamı Pinturukyu “Eneyin həyat salnaməsi” rəsm əsərində “Gəncə” xalçasını təsvir edir. Niderland rəssamı (XV əsr) Hans Memling özünün məşhur “Deva Mariya” tripletindəki əsərində Azərbaycan xalçalarına istinad etməklə bərabər bir neçə Azərbaycan xalçasını da öz rəsm tablolarına daxil etmişdir.

XIX əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycan xalçaları dünyanın müxtəlif sərgilərində öz şöhrətini daha da artırdı. Artıq 1850–1857-ci illərdə Tiflisdə keçirilən sərgidə Azərbaycan xalçaları mükafatlara layiq görüldü. Xalçaçılıq sənətinin inkişafı ilə yanaşı bu sahədə tərəqqi boyaqçılığında təkmilləşməsi,

yneni-yeni boyalar və onların ayrı-ayrı rəng çalarlarının alınması, ipliklərin boyadılması ilə müşayiət olunur, müxtəlif rənglərdə və çeşnilərdə xalçalar toxunurdu [2, s. 30-34].

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində boyaqçılıq işində təbii bitki boyalarından geniş istifadə olunmuşdur. Bunların içərisində boyaq bitkiləri xüsusi önəm daşmışdır.

Məşə zonasında yerləşən xalçaçılıq rayonlarının əhalisi meşədə bitən ağacların palıd, qarağac, göyəm, ağcaqayın, qızılağac, sarağan, armud, zoğal, yemişan, qarağat və s. yarpaq və oduncağından boya almaq üçün istifadə edilmişdir.

Qeyd edilənlərdən əlavə zirinc ağacının qabığı, sarıçiçək, zəfəran çiçəyi qara və qırmızı səndəl, boyaq kökü, indiqo və digər boyaq bitkilərindən də istifadə edilirdi.

İpəkçilik, xalçaçılıq, boyaçılıq kimi xalq sənəti növlərinin inkişafı baxımından Gəncə öndə getmiş, keyfiyyətli, dünya bazarlarında yüksək qiymətləndirilən xalq sənətkarlarının əllərilə toxunan ipək parçalar və xalçalar məşhur olmuşdur. Gəncə ətrafı ərazilərdə 80 boyaqxana fəaliyyət göstərmişdir ki, bunların da illik mədaxili 30 min qızıl pul dəyərində idi. 1912-ci ildə Gəncə uyezdində 33 min xalça toxuyan yerli sənətkarlar fəaliyyət göstərmişdir [3, s. 120-124].

L.Kərimovun çox cildli "Azərbaycan xalçası" əsərində 1300-dən çox Azərbaycan xalça ornament elementlərinin təhlili verilmişdir.

Hal-hazırda Lətif Kərimov yaradıcılığının ənənələrinin layiqli davamçısı "Azərxalça" açıq Səhmdar Cəmiyyətinin rəhbəri, tarix elmləri doktoru professor, əməkdar incəsənət xadimi Vidadi Muradov Azərbaycan xalçaçılıq ənənələri, şöhrətinin bu günlərimizdə də diqqət mərkəzində saxlanılması sahəsində misilsiz işlər aparmaqdadır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan xalq sənəti. Albom. – Bakı: İşiq, 1984.
2. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. X cild. – Bakı, 1987.
3. Kərimov L. Azərbaycan xalça sənətinin öyrənilməsinə dair. // Azərbaycan incəsənəti. – Bakı, 1959.
4. Vəlili M. Azərbaycan (coğrafi-təbii, etnoqrafik və iqtisadi mülahizat). Akademik Ziya Bünyadovun redaktəsi ilə. Az.D.Nəş. – Bakı, 1993.

Sadaqat Adigozalova, Gülnara Asadova

Historical development of carpte and dyeng in Ganja

In article was investigated the historical development way of carpet – weaving craftsman ship in Ganja. Also paper deals with the research of typical features and ornamental characteristics, too relations between natural environment of Azerbaijan and contemporary development.

Key words: fiber, fountain, snack, ornament, export.

Садагат Адыезелова, Гюльнара Асадова

История развитие ковроткачества и красильного ремесла в Гяндже

В статье рассматривается развитие народного ремесла – ковроткачества и красильного дела в Гяндже. Взаимосвязь и особенности ковроткачества и окрашивание пряжи растительными красителями. А также высокая оценка в международном масштабе Азербайджанского ковра.

Ключевые слова: краситель, орнамент, крашение, пряжа, экспорт.